

ZAVETIŠČE ZA ZAVRŽENE RASTLINE

AVTORICI
MENTORICA TEORETIČNEGA DELA
MENTOR PRAKTIČNEGA DELA
ŠTUDIJSKA SMER
LETO

Eva Jera Hanžek in Anamari Hrup
doc. dr. Petja Grafenauer
prof. mag. Žiga Kariž
Slikarstvo
2018

Kljub 2000-letni zgodovini udomačevanja okrasnih rastlin smo šele s pojavom industrializacije in kapitalizma vstopili v t. i. veliko dobo udomačevanja okrasnih rastlin. Te so postale komoditeta, kar je v zahodni družbi povzročilo potrošniški (uporabi in zavrzi) odnos do rastlin. A znanstvena odkritja zadnjih dveh desetletij so v sodobne ekološke in družbene diskurze privedla težnje po upoštevanju rastlin kot avtonomnih živih bitij z določenimi pravicami, kar zahteva preskok v miselnosti obče javnosti. Ob tem se poraja vprašanje, ali lahko sodobne participatorne umetniške prakse delujejo kot katalizatorji sprememb v odnosu med človekom in rastlino?

IZHODIŠČE

Odnos med človekom in rastlino

Hanžek in Hrup izpostavita, da se t. i. velika doba udomačevanja okrasnih rastlin ni zgodila nekje v daljni zgodovini, temveč poteka ravno zdaj. Kapitalizem ustvarja presežke, ki podpirajo okrasno vrtnarjenje, nenehno pojavljanje novosti je postal trend, za katerega se zdi, da se ga zavedajo in njegove posledice kažejo le redki od udeležencev potrošniškega krogotoka. Posledično smo v ekstremno kratkem času vzgojili množice variacij in modnih rastlin, ki so namenjene zgolj množični prodaji

v komercialne namene, pojavu, ki ga Hanžek in Hrup opredelita kot »biološki Disneyland«.

Naš instrumentalizirajoči in izkoriščevalski odnos do vsega živega in neživega okoli nas je v zahodnem svetu podprt z dolgo zgodovino antropocentričnega dojemanja sveta (Ramos 2016, 116). Tega je močno zaznamoval Aristotelov koncept hierarhije duš, po katerem rastline, ki so nezmožne zaznavanja in zavestnega premikanja, zavzemajo najnižje mesto (Bakke 2012, 17). Ta hierarhični koncept ima seveda tudi politično dimenzijo:

↪ »Ko se rastline razvijejo, obstajajo zaradi živali in druge živali obstajajo zaradi človeka: [...] zaradi hrane in drugih življenjskih pripomočkov, da iz njih pridobivamo obleko in druga orodja. Če torej narava ničesar ne počne niti nesmotrno niti zaman, je vse živali nujno naredila zaradi ljudi.« (Aristoteles 2010, 136)

Ravno v tej ločnici med človekom in drugimi živalmi (in preostalimi živimi bitji) Hanžek in Hrup prepoznata ključno utemeljitev naše duhovne vzvišenosti, ki upravičuje naše ravnanje do narave ter je še nadaljnjo podprto z dualističnim dojemanjem narave in kulture kot večnim binarnim nasprotjem. Kultura, kot nabor produktov človeka, zavzema vse, kar je povezano z njegovim delom in ustvarjanjem, naj bo to umetnost ali jezik, in je v nasprotju z naravo, ki je obravnavana kot vse, kar sestavlja nečloveški svet: rastline, živali, kamenje, naravne sile.

Hanžek in Hrup poudarjata, da pogled, da je človek ločen od narave in še dlje ter da je estetika povezana le z racionalnim razmišljanjem, ki ga je zmožen samo človek, podpira izrazito antropocentričen pogled na svet, ki pa zaradi družbene realnosti, ekološke krize, krize vrednot in splošne digitalizacije družbe zahteva temeljit premislek. Pravnica Polly Higgins, avtorica predloga o *Splošni deklaraciji planetarnih pravic Združenim narodom*, postavlja vzporednice med trenutno globalno ekološko krizo in humanitarno krizo po drugi svetovni vojni, ki je prinesla *Splošno deklaracijo o človekovih pravicah*. Higgins pravi, da bo potreben obrat v osebem zavedanju in globalnem odnosu do planeta, primerljivem tistemu iz časov Kopernika. Pri tem zagovarja prehod iz mehanicistično antropocentričnega sistema v holistično ekološkega in predvidi spremenjen odnos med človekom in rastlino (Ackroyd in Heather 2011, 63–71).

Pravice rastlin

Diskusije okoli vprašanj o pravicah in dostojanstvu rastlin odpirajo tudi dognanja v nevrobiologiji. Kot trdi Bakke, raziskave rastlinske inteligence, koreninskih možganov, spomina in drugih sorodnih tem nakazujejo obstoj do zdaj nepriznanih zmožnosti in razsežnosti delovanja rastlin. Te bi lahko opisali s pojmi, ki jih nekateri priznavajo, drugi pa vehementno zavračajo; zavedanje, senzibiliteta, aktivno odzivanje na okolje in delovanje, sposobnost komunikacije in celo inteligenca, ki jih postantropocentrične in posthumanistične teorije vključujejo v svoje razmisleke. Kljub vsemu je etika v odnosu med človekom in rastlino še vedno kontroverzna tema, saj, kot zapiše Matthew Hall, »zahodno ravnanje z rastlinami ne priznava njihovega čutečega, inteligentnega in avtonomnega statusa« (Bakke 2012, 9).

V luči ekološke krize in znanstvenih dognanj postane jasna potreba po vzpostavitvi drugačnih odnosov, ki priznavajo drugačnost in drugost rastlin (in živali) ter sprejemajo ontološko dejstvo, da te ne obstajajo zaradi človeškega užitka in potreb (Marder 2013, 34). Hanžek in Hrup menita, da postane vprašanje pravic rastlin v tem kontekstu eden od najpomembnejših izzivov, s katerimi se srečujejo raziskovalci v filozofiji, etiki, naravoslovnih znanostih ter potencialno tudi zakonodajni veji oblasti. Ali se bo zgodila splošna sprememba v miselnosti, ki bo dovolj dobra podlaga za posledično drugačen odnos do rastlin in okolja, ali bodo potrebne pravne in zakonodajne spremembe, pa je drugo vprašanje, na katero imajo različni avtorji različne poglede.

Marder zagovarja nujnost politične in ekonomske reorganizacije sistema, ki bo privedla do »osvoboditve« rastlin, katerih dobrobit ne bo v nasprotju s človekovimi potrebami; torej prehod od miselnosti, kako vzpostaviti učinkovit sistem produkcije hrane in dobrin, k sistemu, ki bo temeljil na solidarnosti in sožitju z drugimi živimi bitji (Marder 2013, 30–31). Eden od primerov zakonodajnih sprememb je ustava, ki so jo v Ekvadorju z veliko večino izglasovali leta 2008. Ta pravno priznava pravice narave in ji dodeljuje »pravico do obstoja, ohranjanja in obnavljanja svojih življenjskih ciklov«, pri čemer smo ljudje pravno zavezani, da te pravice v imenu ekosistemov tudi uveljavljamo (Constitute Project 2021).

Po drugi strani pa Matthew Hall v članku *Plant Autonomy and Human Plant Ethics* vidi glavno rešitev problema v spremembi odnosa do rastlin

na vsakodnevni, individualni ravni, in ne v spremembi zakonodaje. Pri tem se sklicuje na razmišljanja o moralnosti filozofa Zygmunta Baumana, ki pravi, da etika ne izhaja iz spoštovanja določenih pravil in zakonov, temveč je posameznikov notranji moralni impulz tisti, ki določa njen/njegov odnos do drugih in drugega. Moralna pravila in vodila imajo, po Baumanu, ravno nasproten učinek: omejujejo ta moralni impulz in zmanjšujejo etično odgovornost ter nas posledično delajo manj namesto bolj moralne (Bauman 2016). Hall trdi, da je še prezgodaj za zakonodajne spremembe na tem področju, najprej se moramo osredotočiti na naš vsakdanji zakoreninjeni odnos do rastlin, ki posledično vodi do ogrožanja mnogih vrst rastlin in živali (Hall 2009, 170–171).

ODGOVOR NA PREPOZNANO

Medvrstno prehajanje, postajanje in zbliževanje

Leta 2008 je skupina raziskovalcev in znanstvenikov s področja biologije, biotehnologije, kmetijstva, praktične filozofije in teologija pripravila dokument *Rheinauer teze o pravicah rastlin*, katerega namen je pomoč pri navigiranju etičnih vprašanj v odnosu med človekom in rastlino. Dokument ob priznavanju drugačnosti, ki nam bo verjetno vedno ostala izven dosega razumevanja, poskusi bolje definirati rastline in zaščititi njihovo unikatnost s formuliranjem tez in pravic. Te zahtevajo sposobnost zaznavanja edinstvenosti rastline in njeno spoštljivo obravnavanje ter izključujejo ravnanje z rastlinami samo kot s predmeti brez kakršnihkoli omejitev (Blauen Institut 2008).

Vendar – kaj točno to pomeni in kako vzpostaviti in ohraniti spoštovanje v človeško-rastlinskih odnosih? »Skrb, negovanje, ki izhaja iz vznemirljive obveze radovednosti in poznati in vedeti več na koncu vsakega dneva, je mogoče odgovor« (Haraway 2008, 36). V tem pogledu Hrup in Hanžek identificirata sodobne participatorne umetniške prakse kot možne metodologije za odkrivanje zmožnosti medvrstnih prehajanj, postajanj in zbliževanj. V odprtih, interdisciplinarnih praksah avtorici vidita potencial spodbujanja simpatije in vživljanja, identifikacije z »drugim«, ki nas približujejo in vzpostavljajo razmerja z nečloveškim drugim. Takšne prakse se s preizpraševanjem eko-družbenopolitičnih in ekonomskih paradigem ponudijo kot alternativa avtoritarnemu enosmernemu podajanju znanja in ga nadomestijo z aktivnim opolnomočenjem prek kolektivne zavesti.

Hrup in Hanžek te ideje postavita pod preizkušnjo v projektu Zavetišče za zavržene rastline (ZZR).^① Dolgoletni interdisciplinarni projekt povezuje umetnost in ekologijo ter s svojimi akcijami, dogodki in razstavami deluje v lokalnem umetnostnem in družbenem prostoru. V osrčju projekta je bila med nastajanjem magistrske naloge fiktivna neprofitna organizacija, ki se zavzema za pomoč rastlinam (predvsem okrasnim lončnicam) v urbanem okolju. Vsaka rastlina, ki pride v zavetišče, je obravnavana kot avtonomno bitje z lastnimi potrebami, ki morajo biti izpolnjene za njeno uspešno in srečno življenje. Ob podpisu posvojitvene pogodbe se nov skrbnik simbolično zaveže, da bo za rastlino skrbel tako, da ji bo zagotovil primerne razmere za uspešno rast in razvoj. (FIG. 2-4)

Skozi asimilacijo strukture zavetišča za domače živali Hanžek in Hrup ustvarita »svet igre«, ki se le rahlo razlikuje od poznanih oblik obstoja, a igrivo ustvari povsem novo izkušnjo. Ta povabi udeležence, da s participacijo odstopijo od vsakodneвне rutine in gredo onkraj konvencionalnih vzorcev obnašanja ter skozi lastno izkušnjo dobijo možnost drugačnega pogleda na realnost. Pri tem se odpirajo vprašanja o odnosu med človekom in rastlino, etičnosti, skrbi za okolje ter antropocentričnih modelih bivanja, a avtorici zanje ne ponujata odgovorov – ti se spontano oblikujejo ob dogodkih, *happeningih*, delavnicah in javnih razpravah, skozi participacijo javnosti.

Eden izmed takšnih dogodkov, ki so nastali pod okriljem ZZR, je *Posvojite kos čisto svoje zelenice* v sodelovanju z GalerijaGallery. Zavetišče je med razstavo sodelovalo z galerijo pri vzdrževanju 12 kvadratnih metrov velikega kosa zelenice, razstavljenega na razstavi. Zelenico je bilo treba negovati in zalivati, po razstavi pa odstraniti. Tako je ZZR organiziral zatvoritveni dogodek, na katerem so obiskovalci lahko »rešili kos zelenice« in ji s tem omogočili nadaljnje življenje. Na dogodku je potekal piknik na zelenici, ki je sčasoma postajala čedalje manjša, saj sta umetnici kose zelenice postopoma pospravljali v škatle, opremljene s posvojitveno pogodbo. Poleg posvojitve kosa zelenice so si obiskovalci lahko ogledali razstavljenе grafike zavrženih rastlin in risbo dotične zelenice. (FIG. 3)

Risba povezuje večino dejavnosti ZZR, ki uporabi dejavnost risanja rastlin kot enega izmed glavnih modelov, prek katerega lahko tako umetnici kot tudi udeleženci nekonvencionalno vzpostavijo komunikacijo

①

Zavetišče za zavržene rastline od leta 2016 deluje kot kulturno društvo. V času nastanka pričujoče publikacije torej projekt obstaja in aktivno deluje že skoraj osem let. Konec

leta 2020 se je po dveh letih gostovanja na Eksperimentalnem prostoru Teren preselil v ustvarjalni laboratorij Krater, kjer deluje kot pridružen samostojni projekt (krater.si).

z rastlinami. Risba, ki je, tradicionalno gledano, najbolj neposreden izraz umetnice ali umetnika, se tu spremeni v medij, sredstvo za doseganje stika z rastlino. Prek pozornosti, ki je sorodna reistični in torej usmerjena zgolj na pojavnost rastline, sledenje konturam njenih listov ali cvetov, vejic, posušenih listov in podobno, se udeleženec poveže z esenco rastline, ki je z racionalnim umom ni možno doseči. Udeleženci na delavnicah, kot sta Zeleni prstki na zelenem paspartuju in Zelene urice, tako skozi risbo in aktivno opazovanje vzpostavljajo nove odnose z rastlinami, še dodatno podprtimi s preprostimi opravili skrbi za rastline. (FIG. 5)

Praksa Zavetišča za zavržene rastline aktivno zabisuje ločnice med umetnostjo, ekologijo, pedagoškimi procesi in vsakdanjim življenjem. Namesto končnega dela prioritizira proces nastanka umetniškega dela, ki s svojo participatorno naravno omogoča spremembe v posamezniku in okolju, ter spodbuja vzpostavljanje novih odnosov. S svojim delom ZZR pomaga razmišljati, kaj nam predlagajo novi, drugačni pogoji in okoliščine, ter nas z osredotočenostjo na rastlino kot avtonomnim bitjem spodbuja k razmisleku o pozicioniranju narave kot enakovredne in ključne identitete družbene dejavnosti.

REFERENCE

- Ackroyd, Heather in Dan Harvey. 2011. »Beuys' acorns.« *Antennae (the journal of nature in visual culture): Why look at plants*, V/17. <http://www.antennae.org.uk/back-issues-2011/4583475958> (28. 8. 2018).
- Aristoteles. 2010. *Politika*. Ljubljana: GV založba.
- Bakke, Monika. 2012. »Art for plants' sake?: questioning human imperialism in the age of Biotech.« *Parallax*, XVIII/4. London: Routledge.
- Bauman, Zygmunt. 2016. *Postmoderna etika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Blauen Institut. »Rediscovering plants: Rheinauer theses on the rights of plants.« 2008. https://www.blauen-institut.ch/s2_blue/pg_blu/pa/a_a.html (27. 8. 2018).
- Constitute Project. »Ecuador 2008 (rev. 2021).« https://www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2021 (3. 3. 2024).
- Hall, Matthew. 2009. »Plant autonomy and human-plant ethics.« *Environmental ethics*, XXXI/2. Charlottesville: Philosophy Documentation Center.
- Haraway, Donna Jeanne. 2008. *When species meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Marder, Michael. 2013. »Is it ethical to eat plants?« *Parallax*, XIX/1. London: Routledge.
- Ramos, Filipa. 2016. *Animals*. Cambridge: MIT Press.
- Krater. »Zavetišče za zavržene rastline.« <https://krater.si/si/projekti/zavetisce-za-zavrzene-rastline> (3. 3. 2024).

MAGISTRSKO DELO

